

В.І.ТИМОШЕНКО

Кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ЮРИДИЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Юридична теорія держави – вчення, що розглядає державу як правову форму організації та функціонування публічної політичної влади, сформувалося в Західній Європі в XIX ст. на базі юридичного позитивізму.

У вченні про юридичну природу держави проглядаються три основні напрями. Державу визначають, по-перше, як об'єкт права, по-друге, як особливі правовідносини, по-третє, як суб'єкт права. Перші два напрями об'єднуються в реалістичну течію, третій – в ідеалістичну.

Реалістична течія не визнавала державу юридичною особою. Найбільш відомими представниками реалістичної (або емпіричної) течії були німецький вчений М.Зейдель і австрійський юрист Е.Лінгг. М.Зейдель вважав, що держава, як будь-яке об'єднання людей, може існувати лише завдяки покірливості людей єдиній волі. Держава – це країна і народ, над якими панує вища воля. Подібно до того, як річ, що має хазяїна, є його власністю, так країна і народ, якщо вони підпорядковані єдиній вищій владі, є державою¹.

Суб'єкт панівної волі, той, чия воля панує над країною і народом, і є суб'єктом державної влади, а держава – її об'єктом. На думку М.Зейделя, панівною може бути лише воля фізичної особи, оскільки не існує іншої волі, крім людської. Тому об'єктом державної влади завжди є фізична особа. На рубежі XIX–XX ст. ці ідеї вже втратили колишню популярність, а разом з тим і майже всіх прихильників.

Набагато більшого значення в юридичній науці кінця XIX – початку XX ст. набула теорія, що розуміла державу як юридичні відносини. Цієї теорії додержувалися вчені, котрі почували потяг до юриспруденції інтересів, яку заснував Р.Ієрінг. Так, Е.Лінгг розглядав державу як юридичні відносини. Володар стоїть не над державою, а в самій державі. Він завжди є фізичною особою. Держава ж – це єдині юридичні відносини, що полягають у підпорядкуванні ослілого народу пануванню однієї особи. Юридичні відносини тут не є відносинами держави з владою і громадянами, це є відносини всіх реальних суб'єктів – органів влади і громадян одне до одного.

М.М.Коркунов, виходячи із визнання влади силою, зумовленою усвідомленням залежності від держави, розглядав останню як юридичні відносини багатьох осіб. Ці юридичні відносини є відносинами публічного права, інтереси, що складають їхній зміст, розмежовуються шляхом пристосування об'єкта до спільного користування, а не шляхом поділу його в приватне користування окремих осіб. Суб'єктами даних відносин є всі учасники державного спілкування, від монарха до підданих. Об'єктом прав, що складають юридичні відносини державного володарювання, є сама державна влада. Зміст складає право участі у володарюванні і обов'язок підкорятися².

Наприкінці XIX – на початку XX ст. панівною в юридичній науці стала концепція держави – суб'єкта права. Найбільш відомими її представниками були: П.Лабанд, Г.Єллінек, Г.Шульце, Г.Мейер (Німеччина), А.Есмен, Л.Мишу (Франція), В.Орландо (Італія), О.Д.Градовський, О.С.Алексєєв, Ф.Ф.Кокошкін, М.І.Палієнко, Ф.В.Тарановський, О.О.Жилін (Росія).

Держава розглядалася як колективна особа, котра може бути суб'єктом прав, має волю й може за допомогою певних органів проявити цю волю так, як проявляють її всі інші особи. Державна воля є обов'язковою для всіх індивідів, котрі входять до складу держави. Але юридична особа – не фізичний індивід; це абстракція: поняття «особа» означає здатність до єдиного, постійного і розумного волевиявлення; така особа може існувати не лише як фізична особа, а і як створена людьми організація; така організація, або колективна єдність, стає особою, завдяки наявності самостійних волевих органів.

Разом із тим вчені, які розглядали державу як юридичну особу, визнавали, що єдність держави не є природною єдністю живої людини. Використовуючи термін «особа», вони підкреслювали, що для держави, як і для людини, характерна індивідуальність, тобто сукупність своєрідних рис. Держава – це єдність її юридичної організації. За словами Г.Мейєра, держава є особою, право держави належить самій державі, але не носію верховної влади, однак, враховуючи те, що держава є абстракцією, необхідно щоб належні їй права здійснювали фізичні особи. Носій державної влади – це та особа, фізична або колективна, якій належить державна влада³. О.С.Алексєєв розглядав державу як юридичну особу, яка має свої права, свою мету, свою волю і свою сферу діяльності⁴. На думку О.О.Жиліна, теорія держави як юридичної особи найбільш вдало пояснює юридичну природу держави. Персоніфікація державного союзу шляхом надання йому правоздатності не створює якось неіснуючу реальність або фіктивний організм. Мова йде лише про юридичне формування того факту, що сукупність осіб діє в юридичному обігу як особлива єдність, на відміну від членів цієї єдності⁵.

На рубежі XIX–XX ст. багато хто з прихильників юридичного підходу до поняття держави не заперечували значення соціологічних

трактувань держави, але вважали, що юристи не повинні цим опікуватися. Вони мусять залишатися в межах правових норм. Юридичний підхід панував у юридичній науці до першої світової війни (1914–1918) і залишався впливовим упродовж певного часу після неї.

¹ Seydel M. Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre. – Wiirzburg, 1873. – S. 6.

² Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т. I. Введение и общая часть. – СПб., 1899. – С. 42, 43, 44, 45, 47.

³ Meyer G. Lehrbuch des deutschen. 5 Aufl. – Leipzig, 1899. – S. 11.

⁴ Алексеев А.С. Русское государственное право: Конспект лекций. 4-е изд. – М., 1897. – С. 131, 132.

⁵ Жилин А.А. Учебник государственного права: Пособие к лекциям. Ч. I. Общее учение о государстве в связи с основными началами иностранного государственного права. – Петроград, 1916. – С. 50, 51, 52.